

Borbírák, pásztorok, faktorok

Hegyalja a XVII. századra egységes földrajzi-gazdasági fogalommá lett. Amikor a török elfoglalta az ország középső részét, a korábbi történelmi borvidékeken (a délvidéki, a szerémségi borok) elvesztették piacaikat. Szükséggé vált a már neves Hegyalja borainak országos kereskedelme. Ettől kezdve nemcsak a táj városaiban és a környéken élő birtokosoknál, de a felvidéki és szepesi városokban, sőt Lengyelországban is árusították. A XVIII. század elején az orosz Borvásárló Bizottság Tokajban kezdte meg működését. A cári udvarnak szőlői voltak itt. A sajátjukból próbálták fedezni az uralkodói háztartás szükségét.

A XVII. században virágzott a szőlőművelés, piacra termeltek, a bort értékesítették. Ez a XVIII. században sem változott, noha a gazdaságtörténelemben ez a majorok alakulásának időszaka. Hegyalja szőlőiben a robot nem volt kifizetődő. Bémunkában dolgoztattak. Voltak *csak pénzzel fizetett napszámosok*. Sok-sok előírás született, ezeket részben a szokások alakították, továbbá a vármegyék vagy városok hoztak rendelkezéseket. Ilyen például az 1610-ből megmaradt tokaji törvénykönyv: „Az' mely szőlőgazda, avagy vincellér szőlőpásztort akar fogadni, az maga vagy ura szőlőjében (a szőlőpásztor Szentlőrinc napban szokott beállani a szőlő őrzésére) ha az két kenyert nem ad, a szőlőpásztornak, úgy mint 12 pénzt, avagy legfeljebb 16 pénzt fejül nem szabad adni. A szőlőpásztornak nem szabad szélleljárni a szőlőhegyen, hanem csak az harnadszomszéd szőlőjéig, mert ha az az városszolgái-, vagy kerülők negyed vagy ötöd szőlőben találja, vagy a szőlőnek gazdája megfogja, az bíróhoz viszi, az bíró 1 forintot veszen rajta.” Az ültetést, azután a nyitást, metszést, kapálásokat, kötözéseket, gyomlálást, majd a szüretelést és borkészítés módjait ugyancsak pontosan rögzítették. Hegyalján dézsmás szőlők is voltak. A XVII. századtól a városok maguk gazdálkodtak. A földesurak ugyan beleszóltak ügyeikbe de a hegyaljai szőlők miatt bizonyos függetlenséget is élveztek. Kialakult a sajátos hegyaljai mezővárosi önkormányzat.

A megyék városai, a hegyaljai települések, a szőlőbirtokosok és a felvidékiek (így Bártfa, Lőcse, Eperjes és Kassa szabad királyi városok) küldöttei megjelentek a mádi megyegyűlésen 1641. március 26-án és rögzítették a szőlőművelés rendjét, az ültetést, a munkáltatást, a szüretelést. Pontosán megjelölték a Hegyaljához tartozó városokat. Ezek a következők: Erdőbénye, Bodrogkeresztúr, Liszka, Mád, And, Rátka, Szántó, Szerencs, Tarcal, Tállya, Tokaj, Tolcsva és Zombor. S persze Patak és Újhely. A hegyaljai városok mind Zemplén megyében voltak, kivéve Abaújszántót, ami Abaúj része volt, de földrajzilag a szorosán vett Hegyaljához számították. A rendtartás 33 pontban írta le a szőlő munkáltatását, a napszámhátréket, majd a borbírók esküjét: „Én esküszöm az élő Istenre, aki Atya, Fiú, Szentlélek teljes szentháromság egy bizonyos örökisten, hogy én ezen borbíróságra kiválasztván, és ezen hivatalt elvállalván, minden kezem alá veendő borait a nemes városnak oly gondviselés alá veszem, hogy ezáltal semminémű kárt ne valljon. Minden borvételeket úgy iparkodom megtenni, hogy azáltal hasznát kereshessem a nemes városnak, és mindeneket félretévén, minden atyafiságomat, adományt, haragot, félelmet és mindennemű emberi tekintetet, magam hasznát és mindennemű kigondolható emberi ravaszságot, abban mindennemű kötelességeimet úgy teljesítem, amint az igazság kívánja. Kocsmárossal és bodnárral semminémű ravaszsággal egyet nem értek, sőt minden cselekedeteire felvigyáztván tiszta italokat és az áron, amelyen meghatároztatik, úgy mérjen, felvigyázok. Igaz mértékére gondot viselek, az üres hordókról, seprőről szoros számot tartok és arról az előnyben adandó rendelés szerint igyekszem, Kocsmárostól a pénzt szorgalmasan bészedelem, számotvetek, hogy pénzt sehová el ne költsek, egyszerűen mindenkiben magamat híven és igazán viselem, Isten engem úgy segítjen.”

Ha az eskü és a tények ismeretében képzeletben visszalépünk, hamar kiderül, mennyire fontos hivatal volt a borbíróé. Vegyük azt az esetet amikor valaki a fogadóban jóféle furmintot rendelt. Megkóstolva viszont úgy érezte, hogy csak mászlást (azaz összeöntött keverék bort) kapott. Szó szót követett, s valakinek igazságot kellett tenni. Mentek a borbíróhoz. Ha ő a mintát megkóstolva furmintnak nyilvánította, azt a vendégnek el kellett fogadnia. Másik eshetőség. A kereskedő nagy tételben, több hordóval vásárolt bort. Természetesen saját edényeiben kívánta elszállíttatni. Az átfajtésnél azonban kiderült, hogy pár liternyi különbség van a két hordó között. Miből adódhatott ez? Ravaszsgából. A gazda – jó előre számítva a kereskedőre – azzal ment a bogárnához, hogy hetven literes hordót rendel, de némi forintokkal rávette arra, vastagabb dongából készítse. Így néha öt liternyi bort is nyert. A vevő sem tett kevesebbet. Ő vékonyabb dongából kért hordót. Így hetven helyett olykor hetvenöt literes edénye volt. Vita lett, hogy hiányzik vagy több a nedű. A borbírónak kellett döntenie, s ha ő azt mondta, hogy a gazdái hiteles, akkor a kereskedő mehetett...

A hordómanipulációk ellen akként védekeztek kétszáz év ezelőtt, hogy megszerveztek hitelesítő helyeket. A fába égetett pecsét igazolta, a szám mutatta a valódi űrtartalmat. Más bajok elkerüléséért is szólt a szőlőpásztor esküje. Tarczal város 1701-ben így esküdttette pásztorait: „Esküszöm az egy élő Istenre, aki Atya, Fiú, Szentlélek teljes szentháromság egy bizonyos örökisten, hogy én a szőlőpásztorságbéli szolgálatomat magamra vállalván, félreteszek atyafiságot, adományt, ígéretet, barátságot, szomszéd-ságot, haragot, félelmet és mindennemű emberi tekintetet, magam szőlőpásztori szolgálatomban éjjel és nappal szorgalmatos vigyázással eljárók, magam töltvényeimben mai naptól fogva egész szolgálatom végeztéig mindenkor jelen leszek, onnan sem bé a városban sem járásomon kívül vadászatra és munkára nem járok, hanem a reám bízott szőlőknek terméseiben és abban is alatta lévő gyümölcsökre szorgalmasan gondviseléssel lések, abból magam hasznára a legkisebbet el nem veszek, annyival inkább másnak pénzért el nem adok, el nem ajándékozok és el nem vesztegetek, sőt gazdáim hírek nélkül még cselédjeiknek is legkisebbet szedni és elhordani nem engedek. Hogy ha pedig valamely lappangó idegen embereket, avagy magam szőlőpásztor társaim közül is kárt tévő személyeket tapasztalni fogok, azokat én tekintetes uradalmi tisztseimnek bírák uraiméknak azonnal bejelentem. Gyümölcsfákat, szőlőkarókat fel nem tüzelem, el nem hordom, kárban találandó marhákat behajtom, a város főbírájának bejelentem. A mellettem lévő inasokat is fenytésben tartom, és reájuk szorgalmasan vigyázással lések, hogy az általuk is legkisebb kár ne történjen. Végezelve fenntartván ezen méltóságos királyi uradalomhoz való hűségemet, hogy ha dézsmálás alkalmosságával a dézsmával tartozó gazdák közül olyasmit tapasztalok, aki dézsmályát akár-mely cím alatt megcsalni szándékoznak, azt azonnal bejelentem. Egyszóval magamat minden igazán és híven viselem. Isten engem úgy segéljen.”

Aki az esküt nem tartotta be, bizony elküldték, mert a szőlőpásztorság fontos hivatal volt. Amikor már nem volt szükség kapálásra, s a szüretre készültek, akkor kiegészítő jövedelemre tett szert az, akit szőlőpásztornak megfogadtak. Tudjuk, hogy néha a hegyen hált a termésre, a szüretelő edényekre és a borházra vigyázva. Sőt, téli szőlőpásztorok is voltak, akiknek ugyancsak megmaradt a XIX. század elejétől a hitformulája: „Téli pásztorságom ideje alatt azon szőlőket, borházakat, gyümölcsfákat, egyszóval mindent, ami őrzésemben, gondviselésem alá bízott, híven, igazán és józanon megőrzöm és megoltalmazom. A gyümölcsfákat és szőlőkarókat fel nem tüzelem, se másnak feltüzelnem nem engedem. A városba részeskedni bé nem járok, őrzésemben éjjel és nappal felvigyázok, és lehető károkért, amelyek az én gondviseletlenségemből eredhetnek, felelni tartozom. A szőlőgazdákat és gazdákat illendő becsületben tartom, őket semmi esetre meg nem kissebbítem. Bírám a nemes tanács, és a szőlőbirtokos uraknak, gazdáknak engedelmes és szófogadója lések. Más téli pásztorok ültet-

vényére hálni nem megyek, sem azoknak kárt tenni nem igyekszem, sőt, ha azoknak őrzésekben valami kárt észrevennék, azt is bírának bejelenteni köteleztetem. Isten engem úgy segítjen."

A szőlőpásztorság – az eskü szövegek egyértelműen bizonyítják – bizalmi állás volt. Olyan, amelyikben visszaélésekre, egyéni üzletelésre alkalom kínálkozott. A tapasztalt, a már előfordult dolgokat felsorolta a minta. Bizonyos előrelátással a meg nem történeteket tiltották. Az *érték* megőrzése volt a lényeges. Hogy amíg a végtermék (a bor!) eljut a fogyasztóhoz jó minőségben maradjon.

Az eladásra, a kereskedésre számítottak birtokosok és bortermeelő városok. Hegyalján léteztek a termés adásvételéhez kapcsolódó hivatalok. Az uradalmi és városok alkalmazásában lévő szőlőbecsüsök. A becsüs éretett a szőlőhöz, s azt is tudta, hogy melyik őrzésben, melyik hegyháton, dűlőrészben milyen értékű szőlők voltak. Ismerte a terület fekvését, a fajtákat, s azt is, hány tő van a sorokban. Ezekre alapozódott szakvéleménye. Ingatlan átíratásoknál, az ezekről készült jegyzőkönyvekben, az örökvallásokban, örökösödés esetén az ő véleményét fogadták el.

Hegyalján a XVIII. század végén már dolgoztak azok az üzletkötők, akiket faktornak hívtak. A XIX. századi esküformájuk: „Faktornak választattam és kineveztettem, ilyen helyzetűemben félretéven akármely adományt, jutalmat, kérelmet, szeretetet, félelmet, haragot, gyűlötséget, atyafiságot, szomszédságot, barátságot, kedvezést és minden világi tekintetet, a vevő oly borokhoz, amilyenekre szükségét nékem kijelentette, minden személyi válogatás nélkül, és részrehajlás nélkül vezetem. Fáradtságomért a meghatározott mennyiségnél, úgymint 100 forintból 2 forintnál, melyből 1 forintot a vevő, 1 forintot pedig eladó fizet, többet el nem fogadok, sem egyéb ajándékot ezen szín alatt el nem veszek, és hozzátartozóim által is el nem vétetek. Sem az vevőnek, sem az eladónak pénzét le nem tartóztatom, se magam személyében, sem másnak támogatásában. Ezen szolgálatom ideje alatt kereskedésben nem avatkozom, a vevő helyett alkudni, vagy a bor árát megszabni nem fogom. Keresetemet a többi faktortársaimmal együtt egyenlően megosztom és erről minden két hétben nekik számot adok. Ha akár faktortársam, akár más ellen összehatározást megszegő visszaélést észreveszek, illető szolgabírásommal azonnal bejelentem. Hamisított borokhoz a vevőt nemcsak nem vezetem, sőt az eféléket, mihelyest tudomásomra jönnek, azonnal előljáróimnak bejelentem. Isten engem úgy segítjen és minden szentek."

Érdekesekek még azok a források, amelyek a nevezetes hegyaljai kocsmákról, a kocsmáltatás módjairól szólnak. A nagyobb városokban és forgalmas helyeken, így a megyeszékhelyen, Újhelyen, Patakon és Tokajban voltak a leghíresebb kocsmák, valamint Kistokajban, Nagytokajban: Feketesas, Ispotály, Lovas, Kávéház, Kúria, Háromrózsa, Sörház, Filagória, Keresd és a város kocsmái. Szerencsén vendégfogadó volt a Szarvas, Rózsás, Csillag, Fejér medve, Galgóci, Sárkány és Korona. Ezeken kívül számolták a kurtakocsmákat, állásoshelyeket, a szobákat kiadó fogadókat. A kocsmák voltak azok a helyek, ahol a hegyaljai kapások, illetve a lakosok kibeszélgethették magukat. Járattak naptárakat, különféle kalendáriumokat, azokból felolvastak, véleményét cseréltek, áldomást ittak. Külön szabályozták a kocsmái rendet. A kocsmárosnak sokszor különleges feladatai is voltak, mivel betyárok találkozóhelyként jelölték meg az ivót, aztán idegen jövevények is meghúzódtak ott. Ezekre a megyei főszolgabírók külön figyelmeztették a kocsmárosokat. Kötelező volt a gyanús vendégek bejelentése. 1818-ban a hegyaljai főszolgabíró kihirdette, hogy két böszörményi néplázító bujdosik a Hegyalján, és a kocsmárosokat utasította, „a helybéli vendéglátók naponként adják bé a bírónak a náluk megállapodott utasok neveit, s gyanús utasokat azonnal leendő megadásra szólítsák.” Másik érdekesség: „1822-ben erőszakos haramiás megtámadások és ragadozások következtéből kötelességül tészem a bírónak, hogy december 8-tól az alább említett helyekre – mód szerint – egész március 1-ig a

megkivántató vártakat kirendelni el ne mulasszák, a Pécsi, Langi és Kazinczy-féle kocsmákban. Vasárnap reggeltől kedd reggelig Liszka városa bírása fog kirendelni hat vasvillás embereket, azaz minden csárdába kettőt, keddtől péntek reggelig Erdőbénye szintén annyit, péntek reggeltől vasárnap reggelig Bodrogkisfalva ugyanannyit." Gondoltak arra is, hogy hosszabb őszi, téli estéken mennyi baj történhet. Ezért elrendelték: „Hosszabb éjjelek idején elkövetni szokott tolvajlásoknak a lehetőségének gát vetessen. Ezért estvéli 9 órától való kőborlást, kocsmákon dorbézolást szorosan tilalmaztatik, a kocsmákon strázsát Erzsébet naptól József napig pontosan állíttasson." Meghatározták, hogy a mulatókat reggeltől délig zárva kellett tartani, mert az ottani muzsikálás zavarta volna a templomba járókat. Csak déltől, mégpedig nyárban estvélig 10, télben pedig 9 óráig engedtetik meg a muzsikálást. Akik pedig napközben délelőtt a fogadóknak muzsikálnak, elsősorban a zenészeknek muzsikáló eszközei szedettek el, második ízben pedig 12 botokkal bünhődjenek.

Külön előírások készültek arra, hogy adhat-e hitelt a kocsmáros, milyen mértékben. Erről Leboczki, a hegyaljai főszolgabíró 1802-ben a következő körlevelet küldte a fogadóknak: „Mint hogy tapasztalhattok, hogy a kocsmárosok a szegénységnek nagy terhével a tekintetes nemes vármegye statuma és parancsolata ellen sok italokat szoktak hitelbe adni úgy, hogy a szegénységnek nagy romlásával azon hitelben adott italoknak árában marhát, életet, dohányt és egyebet a szegénységtől maguk akaratjuk szerint szoktak megvonni, a szegénység kárvallásának és ezen fortélyos szokásnak eltávolztatására való nézve parancsoltattatik a bírának, hogy gazdáknak 3 rénus forint, házas zselléreknek 1 forint 30 krajcár, házatlanoknak és szolgáknak 30 krajcáron felül senkinek hitelbe italt kiadni szabadságában nincsenek. Ha valakinek ezen kívül a kocsmáros italt fog hitelbe kiadni, semmi dominális és bírói asszisztencia nem fog néki kirendelni, hanem annak árát el fogják veszteni." Az ilyen hitelt behajtani nem segítették hatósági eszközökkel. Olaszliszka város a XVIII. század végén nagyobb engedményt hirdetett az italmérőknek hitel adására. Megengedték, hogy a birtokosoknak négy magyar forintig adhatnak., „feljebb italuk elvesztése árán merészeljenek csak adni." A szolgáknak még gazdájuk tudtával sem adhatnak egy krajcárnyit sem.

Az ősi, századok alatt kialakított mesterségeket a pusztító vészek, a történelem forgozóelele elsodorták. Vannak, akik a feladatok megváltozásával (elsorvadásával) magyarázzák ezt. Most, hogy kísérlet történik a történelmi folytonosság helyreállítására, el kell gondolkodni azon legyenek-e ismét Hegyalján borbírák, szőlőpásztorok és faktorok.

Laczkó András

„Valamennyiünknek el kell készülnünk arra, hogy az élet meg akar fosztani bennünket a jószágba és igazságba vetett hitünkötől, de erről a hitről és lelkesedésről mégsem szabad lemondanunk.”

Albert Schweitzer